

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

УКРАЇНА ЯК ГЕОПОЛІТИЧНА РЕАЛЬНІСТЬ: ПОЛІТИКА, ЕКОНОМІКА, ПРАВО

*Матеріали VI Міжнародної
науково-практичної конференції,
м. Київ, МАУП, 29 березня 2012 р.*

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2012

Редакційна колегія:

Подолька А. М., д-р юрид. наук, доц. — головний редактор

Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф. — заступник
головного редактора

Медвідь Ф. М., канд. філос. наук, проф. — заступник головного
редактора

Ігнатченко А. А., канд. техн. наук — відповідальний редактор

*Рекомендовано до друку Вченою радою Міжрегіональної
Академії управління персоналом (протокол № 5 від 21.05.12)*

Україна як геополітична реальність: політика, економіка, право: Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, МАУП, 29 березня 2012 р. / редкол. : А. М. Подолька (голов. ред.), М. Ф. Головатий (заст. голов. ред.), Ф. М. Медвідь (заст. голов. ред.), А. А. Ігнатченко (відп. ред.). — 2012. — 130 с. : іл. — Бібліогр. в кінці ст. [зб. наук. пр.] / МАУП. — К.: ДП “Видавничий дім “Персонал”, 2012.

У пропонованому збірнику статей розглядаються сучасні проблеми політичної суб’єктності української нації, геополітичні реалії нової української держави. Висвітлюється роль різних складників та компонентів, що зміцнюють геополітичні позиції України в постбіполярному світі.

Для науковців, викладачів, студентів, а також усіх, хто цікавиться геополітичними можливостями України як сучасної світової потуги.

© Міжрегіональна Академія управління
персоналом (МАУП), 2012

© ДП “Видавничий дім “Персонал”, 2012

ЗМІСТ

Головатий М. Ф.

*Концептуальні засади політичної теорії
та методів її дослідження.....* 4

Пиляев И. С.

*Украина как геополитическая реальность:
современные тенденции.....* 15

Варзар І. М.

*Політико-теоретичний феномен “національна ідея”
у політолого-етнологічній парадигмі* 23

Недюха М. П.

Правова ідеологія українського суспільства: шляхи модернізації 40

Чернуха Н. М.

*Соціальна мобілізація сучасних студентів
засобами інтеграційних процесів у освіті.....* 56

Медвідь Ф. М.

Національні інтереси України в умовах постбіполярного світу..... 64

Бахов І. С.

Роль міжкультурної комунікації у полікультурному суспільстві ... 74

Шестопалова І. О.

*Роль іноземних мов у світлі транснаціональної
соціальної мобільності студентів* 82

Мірошниченко Ю. Р.

Політико-правові засади української моделі форми правління 88

Журжа І. В.

*Українсько-польські двосторонні відносини у 90-х рр. ХХ ст.:
історія та основні напрями розвитку* 102

Юсеф Н. Н.

Ближний Восток в современных геополитических реалиях..... 108

Дікарев О. І., Чжан Веньджун

*Геоелекономічний вимір зовнішньоекономічної діяльності
України та КНР* 115

Касьянова С. П.

*Елементи мультикультурності як впливові чинники
української геополітичної реальності* 123

М. Ф. ГОЛОВАТИЙ

д-р політ. наук, проф.

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПОЛІТИЧНОЇ ТЕОРІЇ ТА МЕТОДІВ ЇЇ ДОСЛІДЖЕННЯ

Україна як геополітична реальність: політика, економіка, право, 2012, 4–14

На сучасному етапі політичної науки поняття “політична наука” і “політологія” досить часто подаються як синоніми, однопорядкові сентенції, хоча у принциповому плані це далеко не так.

Із “політологією”, або сучасною “політичною наукою” все достатньо зрозуміло і прозоро: це галузь суспільствознавства, що вивчає політику, політичні інститути та політичні відносини, хоча не лише одна політологія цим займається. Серед багатьох наук, які найближче “стоять” до науки про політику, виділяються право, економіка, соціологія, історія, психологія, географія, філософія, праксеологія, теорія організації, кібернетика та ін.

І все ж сучасна політологія є досить специфічною і спеціальною науковою дисципліною, що має власний зміст, предмет, об’єкт дослідження, методи тощо, хоча нерідко її важко виділити з-поміж інших суспільних наук. Це питання окремого і детального розгляду.

Спочатку зазначимо, що в найпростішому і достатньо зрозумілому плані політологія — це “наука, об’єктом якої є політика і її відносини з особистістю і суспільством” [10, с. 12]. У відповідності з таким визначенням українські політологи О. В. Бабкіна та В. П. Горбатенко визначають і пред-

мет політології. Це “закономірності політичного життя в усіх його виявах: зміст, структура і функції, місце і роль політичної системи в його розвитку та функціонуванні, у здійсненні політичної влади” [10, с. 16]. Більше того, у різних країнах політологію вживають з різними назвами: політична наука, наука про політику, дослідження влади, уряду, політична соціологія, політична економія, публічне управління. За усього багатоманіття назв політичної науки є те спільне, що викристалізовує її як цілісну науку, — в центрі переважної більшості досліджуваних феноменів, явищ є політика.

Щодо “політичної науки”, то тут ситуація виглядає значно складніше і неоднозначно. По-перше, врахуємо, що у її практично сучасному значенні політична наука зароджується і починає формуватися лише у XVI ст., коли видатний італійський учений Нікколо Макіавеллі “звільнив політику, — за визначенням Ф. М. Рудича, — від філософсько-етичної форми і поставив у центр політичних досліджень проблему державної влади, підпорядкував політичну думку розв’язанню реальних, практичних завдань” [11, с. 7].

Автори “Енциклопедії політичної думки” [4] нагадують, що першими, хто став ставити питання щодо державного устрою, були філософи або науковці, а нині “політичну теорію часто відмежовують і від політичної філософії, з одного боку, і від політології, з іншого” [4, с. 283]. Політичну теорію згадані автори пропонують розглядати як: 1) історію політичної думки (дослідження праць класичних мислителів минулого); 2) тлумачення понять (демократія, свобода, справедливість і т. ін.); 3) формальне моделювання (створення формальних моделей політичних процесів); 4) теоретична політологія [4, с. 283–285]. Як кажуть, є і така точка зору.

Акцентуємо увагу все ж на останньому, оскільки до 70-х років XX ст. навіть вислів “політична теорія” перебував за межами політології і стосувався канонічних класичних текстів від Платона до К. Маркса. Побіжно зазначимо, що і нині проблема взаємин політичної теорії і політичної філософії до кінця не з’ясована. Так американські автори “Короткого оксфорд-

ського політичного словника” (2005 р.) взагалі зазначають, що “не існує загально визнаної різниці між політичною теорією і політичною філософією...” [6, с. 526].

У 1903 р. була сформована політологія як окрема фахова дисципліна вкупі із самою політичною теорією. Тоді політичну теорію як окремий вид діяльності не розглядали. Тобто в американській політології кінця ХІХ — початку ХХ ст. наукове визначення феномену “політика” давалося як історичне, еволюційне, порівняльне. Пізніше, в 1960-х рр., із появою біхевіоризму починається процес поступового наближення розмежування історичного і наукового підходу політології. Нині ж політичну теорію розуміють не інакше як підрозділ, складову політології. І це ближче до істини.

У разі, якщо не робиться чіткий “водорозділ” між політологією і політичною теорією, вдаються до дещо іншого спрощення: під політичною теорією розуміють якщо не саму політологію, то її концептуальну частину, що певною мірою має сенс, оскільки без теоретичної частини жодна наука (наукова дисципліна), зрозуміло, існувати елементарно не може.

Якщо брати до уваги різне розуміння сутнісного характеру теорії, то схилиємося все ж до того, що теорія, в тому числі й політична, — це не збір, сума якихось даних, понять, категорій тощо, але певна парадигма цілісного уявлення про феномен, в даному випадку — про політику, її існування.

Політична теорія вищого, середнього чи нижчого рівня, хоча і має різну емпіричну базу, в сумі виступає не лише як засіб пізнання політики і всього, що з нею пов’язано, а засіб поглибленого пізнання на основі аналітичних, узагальнюючих підходів. Братимемо при цьому до уваги, що у сучасній політології надто широко використовуються узагальнюючий метод соціології, індивідуалізуючий метод історичних наук та казуїстичний метод сучасної юридичної науки. Зрозуміло, що часто ці методи діють і даються взнаки у своєму поєднанні.

Тепер дещо детальніше розглянемо феномен “політична теорія”.

Існують досить прозорі визначення вказаного поняття. Так, українські політологи М. І. Обушний, А. А. Коваленко, О. І. Ткач розуміють і пояснюють політичну теорію як “абстрактно-логічне відображення і пояснення політичних відносин і процесів” [7, с. 490]. Згадані автори при цьому розрізняють: загальну політичну теорію; політичну теорію середнього рівня і політичну теорію нижчого рівня (там само).

Фактично в унісон із вище викладеними тезами виглядає думка відомого російського політолога В. Ф. Халіпова, який пише: “Політична теорія — це система основних ідей у сфері політичних знань, що розробляється науковими товариствами або окремими політичними діячами і мислителями” [14, с. 606].

Два наступних поняття “політична теорія” нам видаються найвдалішими і найоб’ємнішими. Перше роблять українські дослідники, автори “Політологічного словника” [9], які під політичною теорією розуміють: 1) історію політичної думки (діяльність із дослідження праць класичних мислителів, відомих фахівців, що досліджували і досліджують різноманітні аспекти феномену політики, політичного життя тощо); 2) тлумачення понять (демократія, свобода, справедливість тощо); 3) формальне моделювання (конструювання формальних моделей політичних процесів); 4) теоретична політологія (більш теоретичний аспект звичайної політології) [9, с. 600]. Це — розлоге, широкі і об’ємне пояснення феномену “політична теорія”.

Друге визначення пов’язане з тим, що під політичною теорією розуміють: а) підрозділ політичної науки, який націлений на оцінку, пояснення і прогнозування політичних феноменів; б) систему основних ідей у сфері політичних знань [8, с. 653]. Друге (8) — за формою і змістом більше пояснює феномен “політична теорія”.

Акцентуючи увагу на емпірико-дедуктивному характері політичної теорії, відомий український політолог, на жаль покійний, В. О. Храмов зазначав, що вона складається з чотирьох важливих компонентів: 1) базових теоретичних понять;

2) змінних; 3) номологічних суджень (теоретичних законів); 4) логічної форми (там само). Детальної розробки цих компонентів в українській політології поки що немає.

Достатньо зрозумілою і більш простою є логічна структура політичної теорії, яка становить таку логічну послідовність (знизу доверху): емпіричне політичне дослідження; дескриптивна політична теорія (емпірика); концептуальна схема даної сфери політологічного дослідження; загальна політична теорія. Останнє, як на нашу думку, і є тим теоретико-суспільним продуктом, що йменується “політична теорія”.

Врешті слід наголосити, що загальних теорій політичної науки досить багато і усі вони в сумі, у поєднанні формують теоретичні основи політології. На цьому акцентують увагу автори перекладного збірника статей “Теория и методы в современной политической науке” [13]. Тут принципово важливим є зауваження такого характеру, вміщене у збірнику: “Коли ведемо мову про закони й теорії в політичній науці, то маємо завжди брати до уваги, що вони звертаються до процесів, які відбуваються поза залежності від політичних рішень і політичних організацій/ідеологій, але в той же час останні фігурують у якості елементів теоретичної конструкції” [13, с. 19].

Досить складно, і все ж можливо, виділити ті проблеми політичної теорії, які у сучасній політології є найпомітнішими і найактуальнішими. До них, зокрема, відносимо такі:

- а) проблеми політичних систем і їх трансформацій в умовах світової глобалізації та демократизації суспільного життя;
- б) особливості взаємодії та взаємовідносин між суспільством і державою;
- в) питання демократичного суспільного розвитку та формування громадянських суспільств;
- г) проблеми політики в контексті узгодження інтересів людей та попередження різного виду конфліктів;
- г) взаємовідносини людини і політики;
- д) питання управління суспільством у контексті сучасного політичного процесу та ін.

Наведений перелік, зрозуміло, є значною мірою згрупованим, оскільки його можна досить широко розчленувати і деталізувати.

За браком можливостей проаналізувати усі або більшість політичних теорій, вкажемо на те, що важливіше значення має специфіка їх теоретичного обґрунтування. Основними підходами до такого обґрунтування є п'ять наступних: 1) біхевіористичний (усі соціальні і політичні явища вимірні); 2) функціональний (суспільства скріплені у певну єдність за рахунок спеціальних завдань і функцій); 3) системного аналізу (усі соціальні і політичні дії є систематичними); 4) раціонального вибору (дії людей чиняться на основі раціонального вибору); 5) інституціоналізму (ідея про способи створення інституцій і особливостей їх функціонування).

Тепер перейдемо до методів політичної науки, пояснення їх суті.

Метод — це, в найширшому розумінні, спосіб пізнання, а коли мова йде про “науковий метод пізнання”, то це теоретично обґрунтований нормативний пізнавальний засіб (за О. В. Антонюком) [9, с. 470]. Коли методи як пізнавальний засіб “опускають” до рівня методу дослідження, то йдеться про конкретні прийоми, засоби та інструменти аналізу.

Методи політичних досліджень визначально пов'язані з природою політичних знань та функціями політичної науки взагалі. Фактично майже до кінця ХІХ століття в політичній науці домінували нормативістський підхід і, відповідно, нормативні знання. Все головним чином зводилося до того, як влаштувати суспільство, в якому найкраще організовано життя людей, максимально захищаються, забезпечуються їх права. І тому нормативні знання в політології були і залишаються в політичній науці важливішою складовою. При цьому, як справедливо зазначає Ф. М. Рудич, “від нормативних відрізняються своєю об'єктивністю дескриптивні (описові) й казуальні (причинові) знання” [11, с. 17].

Щодо безпосередньо методів політології, то вони такі: функціональний, системний, біхевіористичний; а до загаль-

нофілософських відносять інституціональний, антропологічний, психологічний, критично-діалектичний та порівняльний. Дещо окремо знаходиться здавна використовуваний історичний метод.

До другої групи відносять загальнонаукові методи: аналіз і синтез, індукція і дедукція, моделювання, теорія ігор, математичні, прогностичні, кібернетичні методи.

Третю групу методів становлять методи емпіричних досліджень — статистика (особливо електоральна), аналіз документів, анкетне опитування, реальні спостереження окремих політичних подій.

Методи політології українські політологи, зокрема вже цитований Ф. М. Рудич, поділяють на загальнофілософські (нормативно-ціннісний, функціональний, біхевіористичний, системний, психологічний, критично-діалектичний, порівняльний та історичний); загальнонаукові (аналіз і синтез, індукція і дедукція, моделювання, теорія ігор, математичний, кібернетичний і прогностичний методи); методи емпіричних досліджень (статистика, аналіз документів, анкетування, реальні спостереження тощо).

У результаті такого широкого використання багатьох методів наукових досліджень в політології набув помітного місця саме міждисциплінарний підхід до вивчення політичних явищ, процесів, що дає можливість максимально комплексного, цілісного аналізу дослідження політичних, політологічних феноменів.

Тобто серед сучасних методів політологічних досліджень певною мірою виокремленими за масштабами свого використання є міждисциплінарний та політико-культурний. Перший особливих розглядів і пояснень не потребує, а от другий — політико-культурний (Г. Алмонд, К. Гаджієв, Дж. Уоллес, Г. Ласуелл та ін.) має ті переваги, що поєднує в собі соціологію, соціокультурологію, національну психологію і т. ін., за рахунок чого є можливість максимально глибоко проникнути в суть досліджуваних феноменів — явищ, процесів, подій, навіть окремих політичних вчинків.

Указане зовсім не принижує місця, ролі і значення інших методів політологічного дослідження. Помітне місце, скажімо, в політології займають, нехай традиційні, однак достатньо ефективні методи наукового пізнання — спостереження, врахування досвіду, збирання, аналіз і обробка інформації. Як правило, такі методи дослідження використовуються для первинного збору інформації, для виявлення певних загальних ознак, характеристик, тенденцій того чи іншого феномену, явища, події тощо і є необхідним підґрунтям для подальшого поглиблення та конкретизації дослідження. Вказані методи — своєрідні “стартові” кроки до більш глибокого, цілісного пізнання і пояснення складних, суперечливих й неоднозначних політичних подій, явищ, процесів.

Оскільки політичні системи є складними елементами великих соціальних систем, то саме системний підхід у політології і надає можливість максимально цілісно і об’ємно пояснити ті чи інші політичні явища, процеси. Саме системний підхід дає можливість цілісно поєднати різноманітні функції, притаманні науці взагалі — світоглядну, евристичну, пояснюючу, методологічну і прогнозуючу.

Видатний німецький політолог Макс Вебер уперше комплексно застосував системний підхід для аналізу політичних явищ і процесів, намагаючись максимально їх систематизувати і зати́м типологізувати. З початку 50-х років ХХ ст. американські політологи Д. Істон, Г. Алмонд використали системний підхід до аналізу функціонування політичних систем. Серед російських, радянських вчених проблеми системних підходів у дослідженнях, у тому числі і соціальних, політичних систем, виділимо В. Г. Афанасьєва, І. В. Блауберга, І. Р. Пригожина, Е. Г. Юдіна, а в Україні — М. З. Згуровського, В. П. Беха, В. С. Білоуса, І. С. Добронравову та ін. Якщо зосереджувати увагу саме на системному синергетичному підході у дослідженні соціальних систем взагалі, то найпомітніша кількість досліджень в Україні пов’язана з іменем соціального філософа В. П. Беха.

Потужний розвиток політології в кінці ХХ — на початку ХХІ ст. спричинив активний вхід у політичну науку багатьох

методів і понять, що стосуються саме експериментальної психології, емпіричної соціології, психоаналізу, економіки, антропології і т. ін. Варто сподіватися, що саме ці методи ближчим часом набудуть найбільш помітного поширення у політичній науці.

Менше, ніж у інших науках, у політології використовуються також методи точних наук — математики, статистики, а сьогодні особливо помітно — кібернетики та інформатики. Безумовно, що і їх розвиток та використання — справа найближчого часу.

Є й інші особливості методів політичної науки, які стали предметом достатньо пильної уваги фахівців. Так, фактично впродовж усього ХХ ст., а у нових суспільствах, таких як сучасна Україна, і до сьогодні домінували й домінують описово-аналітичні методи. Завдяки цим методам політичні процеси, явища тощо хибують, однак публіцистичністю їх відтворення і пояснення. Лише в кінці ХХ — на початку ХХІ ст. завдяки досягненням соціології, психології, правознавства, етнопсихології, прогностики і т. ін. методичний потенціал політичної науки методологічно ускладнився, набув глибшої науковості.

В українській політології все більшого поширення і використання набуває, як зазначалося, біхевіоризм, а починаючи фактично з останньої чверті ХХ ст. у практику політичних (політологічних) досліджень ґрунтовно входить і системний метод, що базується не лише на комплексному підході в аналізі явищ, подій, процесів, але саме підході синергетичному. Вирішальне значення в цьому плані мали дослідження таких відомих зарубіжних політологів, як Г. Алмонд, К. Ерроу, К. Дойч, Д. Блек, Кенен, Д. Істон та ін.

Політична наука, зрозуміло, має власну методологію, як систему основних принципів і засобів побудови найперше різних політичних теорій та різних рівнів систематизації політичного знання і здійснення політологічних досліджень. При цьому, як суспільна наука, що має яскраво виражений інтегральний, логічно-комплексний характер, політологія використовує всі основні методи соціальних наук, найважливіши-

ми із яких є філософський, загальнонауковий, спеціальний. Вони добре розроблені, пояснені і цілісно використовуються у дослідженні теоретичних і практичних аспектів політології.

Важливо зазначити, врешті, що поряд із вказаними методами в політології широко використовуються і методи інших наук: біхевіористичний метод (особливо в політичній психології, міфології, конфліктології, елітології); діяльнісний (перш за все — політичний менеджмент і маркетинг); метод емпіричних соціологічних досліджень тощо.

Якщо брати до уваги розвиток конче зарубіжної сучасної політології, то варто розглядати такі методи, як метод соціологічного плюралізму, метод пізнання соціальних явищ на засадах концепції “типового ідеалу” (М. Вебер) тощо. Останні в українській політології мало розроблені і майже не використовуються, що є істотним недоліком.

Таким чином, проблема політичної теорії і методів у сучасній політичній науці є однією з найбільш актуальних і важливих, що потребує подальшої теоретичної розробки і обґрунтування.

Література

1. *Бєбик В. М.* Базові засади політології: історія, теорія, методологія, практика. — К.: МАУП, 2000. — 501 с.
2. *Головатий М. Ф.* Політична психологія. — К.: МАУП, 2001. — 341 с.
3. *Головатий М. Ф.* Соціологія політики: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К.: МАУП, 2003. — 541 с.
4. *Енциклопедія політичної думки* / Пер. з англ. — К.: Дух і Літера, 2000. — 472 с.
5. *Іщенко М. П.* Методологічні основи розвитку політології / НТШ. — Черкаси, 2002. — 381 с.
6. *Короткий оксфордський політичний словник* / Пер. з англ.; За ред. І. Макліна, А. Макмілана. — К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2005. — 789 с.

7. *Обушний М. І.* Політологія: Довідник / М. І. Обушний, А. А. Коваленко, О. І. Ткач / За ред. М. І. Обушного. — К.: Довіра, 2004. — 599 с.
8. *Політологічний* енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — 2-ге вид. доп. і перероб. — К.: Генеза, 2004. — 736 с.
9. *Політологічний* словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. — К.: МАУП, 2005. — 792 с.
10. *Політологія*: Підручник / За ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. — 3-тє вид., перероб., доп. — К.: ВЦ “Академія”, 2006. — 568 с.
11. *Рудич Ф. М.* Політологія: Підручник. — К.: Либідь, 2005. — 480 с.
12. *Рудич Ф. М.* Наука про політику: сучасний стан і тенденції розвитку. — Віче. — 2002. — № 5.
13. *Теория и методы в современной политической науке: Первая попытка теоретического синтеза* / Под ред. С. У. Ларсена; [пер. с. англ. Е. А. Жуковой]. — М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2009. — 751 с.
14. *Халипов В. Ф.* Энциклопедия власти. — М.: Академический Проект; Культура, 2005. — 1056 с.